

# МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ КАДРІВ МІЛІЦІЇ В УСРР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

*Досліджена структура органів міліції та її трансформація в умовах змін соціально-економічної і політичної ситуації в країні, проаналізовано якісний і кількісний склад органів міліції, джерела поповнення і система професійної підготовки особового складу.*

**Ключові слова:** міліція, правоохоронні органи, законність, кадрова політика, правове та фінансове забезпечення.

*Исследована структура органов милиции и ее трансформация в условиях изменяющейся социально-экономической и политической ситуации в стране, проанализировано качественный и количественный состав органов милиции, источники пополнения и система профессиональной подготовки личного состава.*

**Ключевые слова:** милиция, правоохранительные органы, законность, кадровая политика, правовое и финансовое обеспечение.

*This article is devoted to foundation and activities the police on south region of the Ukraine of the 20<sup>th</sup> century. The structure of militia bodies, its transformation depending on varying socio-economic and political conditions. Qualitative and quantitative staff, the sources of reinforcement and system of professional training of the personee, conditions legality and discipline of fellow-employees in divisions and sub-units other militia bodies.*

**Key words:** militia, law-enforcement bodies, legality, safety of the citizens, Law protective organs, revolutionary order.

У радянській історичній науці протягом 70-80-х років ХХ століття окремі науковці торкалися деяких питань встановлення правового статусу працівника міліції УСРР у 20-х роках ХХ століття. Серед дослідників, які приділяли увагу вивченню названої проблеми, варто назвати Р. С. Мулукаєва, Т. У. Воробейкову [1; 2; 3], які висвітлюють у своїх працях вплив нормативно-правих актів РСФРР на визначення правового статусу та матеріального забезпечення працівника міліції УСРР.

У 1987 р. С. І. Власенком було захищено дисертацію на тему: «Правоохоронні органи УСРР в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.)» [4]. У третьому розділі цього дослідження «Робітничо-селянська міліція УСРР у 1921-1925 рр.» дисертант наводить норми Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 14 вересня 1920 р., вивчає специфіку вживаних керівництвом республіки заходів, покликаних вдосконалити організацію діяльності міліції в першій половині 1920-х років.

Деяко більше уваги дослідженню окремих елементів правового статусу та матеріального забезпечення службовця української міліції в період непу було приділено на початку 2000-х років. У цей час О. І. Олійник та І. Д. Коцан у Національному університеті внутрішніх справ захистили дисертації, присвячені відповідно структурі, функціям та діяльності НКВС України 1917-1941 рр., а також особливостям

виконання правоохоронних функцій міліцією Харківщини в 1917-1930 рр. [5; 6].

Для вивчення структури, комплектування, матеріального забезпечення міліції УСРР у 1920-х роках цінність становлять також наукові статті, опубліковані в журналі «Міліція України», автором яких виступає П. П. Михайленко у співавторстві з В. А. Довбнею та Т. Л. Кальченко [7; 8].

Перелічені праці не вивчають правовий статус працівників міліції як спеціальний предмет дослідження. Проте вони дозволяють виявити ті чинники, що впливали на встановлення або зміну цього статусу в досліджуваній період і дозволяють автору дослідити більш детально матеріальне становище працівників міліції у 20-х роках ХХ ст.

Характеризуючи матеріальне забезпечення працівників міліції у вказаний період, необхідно відзначити, що воно складалося з декількох видів утримання. Зокрема, грошового та продовольчого утримання, а також речового забезпечення форменим одягом. Розміри заробітної плати, а точніше державного грошового утримання працівників міліції, в січні 1920 р. були встановлені підзаконними актами управління уповноваженого Головного управління міліції НКВС РСФРР при Всеукраїнському революційному комітеті. Передбачалося запровадження грошового утримання для працівників міліції за зразком того, яке існувало в міліції РСФРР, а

забезпечення продовольчим пайком – у розмірі «...червоноармійського пайка частин РСЧА, які несуть гарнізонну службу» [9, арк. 101]. Згідно з наказом № 4 Головного управління міліції НКВС УСРР «Про додаткову оплату праці працівників міліції» від 23 червня 1920 р. розміри їх посадових окладів були підвищені на 25 %. Такий захід був запроваджений «...у зв'язку з неможливістю врахування понадурочних робіт працівників міліції» [10, арк. 3]. Вказане підвищення розмірів посадових окладів було проведено відповідно до вимог наказу Головного управління міліції НКВС РСФРР «Про додаткову оплату праці працівників міліції» від 2 квітня 1920 р. Привертає увагу той факт, що норми наказу № 4 Головного управління міліції НКВС УСРР «Про додаткову оплату праці працівників міліції» від 23 червня 1920 р. передбачали встановлення різних розмірів окладів посадових осіб міліції у різних губерніях УСРР відповідно до віднесення тієї чи іншої губернії до певного тарифного поясу [11, арк. 3]. Розподіл губерній УСРР на тарифні пояси був запроваджений Постановою Всеукраїнського революційного комітету «Про норми заробітної плати для робітників і службовців УСРР» від 18 лютого 1920 р. [12].

На законодавчому рівні засади оплати праці службовців міліції було закріплено в Положенні про радянську робітничо-селянську міліцію УСРР від 14 вересня 1920 р. Законодавчий акт передбачав постачання міліції за нормами «...тилового червоноармійського пайка» та встановлення посадових окладів працівників міліції Радою Народних Комісарів УСРР [13]. Постанова РНК УСРР «Про прийняття на державні кошти постачання та продовольства міліціонерів та командного складу робітничо-селянської міліції» від 1 жовтня 1920 р. встановлювала утримання працівників міліції «... за державні кошти» [14, арк. 42].

Система грошового та продовольчого забезпечення міліціонерів отримала свій подальший розвиток у 1921 р. Постанова РНК УСРР «Про положення і постачання міліції УСРР» від 5 квітня 1921 р. встановила нові, підвищені на 75 %, посадові оклади міліціонерів. Раднарком УСРР доручив Південному бюро Всеросійського центрального союзу професійних спілок та Головному управлінню міліції НКВС УСРР розробити преміальну систему для працівників міліції. Забезпечення підрозділів міліції одягом та зброєю було покладено на армію [15, с. 154]. Наступний законодавчий акт Ради Народних Комісарів УСРР визначав матеріальне забезпечення працівників залізничної та водної міліції. У Постанові РНК УСРР «Про залізничну та водну міліцію УСРР» від 5 липня 1921 р. закріплювалося, що співробітники цих видів міліції забезпечуються одягом, озброєнням та продовольством на рівні з працівниками «... повітрово-міської міліції» [16].

Досить чітко умови утримання службовців міліції були закріплені в Постанові РНК УСРР «Про матеріальне забезпечення міліції УСРР» від 19 грудня 1922 р. Встановлювалося грошове, речове та натуральне продуктове утримання державних службовців правоохоронного органу. Розміри грошового

утримання повинні були встановлюватися НКВС УСРР за тринадцятьма розрядною тарифною сіткою [17]. Також, відповідно до Постанови Раднаркому УСРР «Про встановлення твердих норм утримання працівників міліції та порядок звітності» від 21 грудня 1922 р. були запроваджені названі норми забезпечення працівників міліції та порядок складання звітності про їх виплату.

Порядок та розміри оплати праці конкретних категорій працівників міліції встановлювалися відомчими наказами Головного управління міліції НКВС УСРР. Наприклад, наказ № 3 цього органу від 30 квітня 1922 р. затверджував ставки оплати медичного персоналу міліції та запроваджував надбавку для політичного складу міліції за неврівноважену понадурочну роботу в розмірі від 20 % до 50 % посадового окладу [18, арк. 95]. Наказ № 667 Головного управління міліції НКВС УСРР «Про оплату праці викладацького складу шкіл міліції» від 1 грудня 1922 р. встановлював норми грошового забезпечення викладачів міліцейських навчальних закладів [19, арк. 3].

Суттєві зміни в порядку утримання органів міліції відбулися в 1923 р. Відповідно до норм Постанови РНК УСРР «Про віднесення витрат на утримання міліції на місцеві кошти» від 12 січня 1923 р. міліція з 1 січня 1923 р. була переведена на постачання за рахунок коштів місцевих бюджетів [20, с. 231]. Наступна Постанова РНК УСРР «Про матеріальне забезпечення міліції» від 19 грудня 1922 р. скасувала видачу натурального продуктового пайку, для визначення розмірів посадових окладів міліціонерів було запроваджено 17-ти розрядну тарифну сітку. Розподіл працівників міліції за сімнадцятьма розрядами було передбачено наказом № 506 Головного управління міліції НКВС УСРР від 31 жовтня 1922 р. [21, арк. 218].

До 1923 року міліція на Україні одержувала свою зарплатню частково грошовими знаками, а ще в більшій частині в вигляді натурального харчового пайку. 1923 рік був перехідним роком, коли пайок став ступнево скорочуватися, і все більше та більше значення почала набувати грошова винагорода; але остаточно заробітну платню міліції з 1924 року, коли введено сталу валюту. З 1924-1930 роки середня місячна зарплатня міліціонера на Україні збільшилась більше ніж удвоє, тобто на 156 % [22, с. 38].

Маючи своїм призначенням проводити в житті розпорядження радянської влади й охороняти особисту і майнову безпеку населення, в 1920-х роках міліція була змушена не раз змінювати свій апарат не тільки з мотивів вишукування кращих форм організації, але і відповідно до обсягу, що постійно змінювався, та характеру виконуваних функцій. Внаслідок воєнізації часто змінювалися штати міліції, що призводило до ломки її структури. Місцеві влади найчастіше не розуміли задач воєнізації і реорганізації міліції.

Наслідки передачі утримання органів внутрішніх справ на місцевий бюджет були більш ніж негативними, якщо не сказати трагічними. Це призвело до того, що загальна штатна чисельність міліції протягом 1920-х років послідовно зменшувалася, тому що

заробітна плата особового складу органів міліції була нижчою в порівнянні з іншими категоріями зайнятого населення, рівень технічного забезпечення не відповідав вимогам часу: не було обладнання для проведення фахових експертиз, не вистачало засобів мобільного пересування, озброєння особового складу було вкрай незадовільним, низьким був соціальний статус працівників міліції.

На цей період і без того незavidне фінансове і матеріальне становище працівників міліції в порівнянні з іншими категоріями зайнятого населення було погіршено, оскільки через гострий дефіцит бюджетів місцеві органи були не в змозі задовольнити потреби органів внутрішніх справ. Протягом 20-х років існувала значна різниця в ставках зарплати для тих самих категорій працівників органів внутрішніх справ сусідніх губерній і навіть сусідніх повітів однієї губернії. Тоді ж виникла і зберігалася в майбутньому велика різниця в зарплаті працівників.

На період 1920-х років некомплект особового складу міліції СРСР з окремих підрозділів сягав від 7 % до 50 %, цей недолік намагалися ліквідувати випробуваними методами – оголошення партійних мобілізацій, що дозволяло на короткий термін підвищити кількісні показники, але для поліпшення якісних характеристик кадрів був необхідний час і значні ресурси [23, с. 148].

28 червня 1924 р. начальник Харківської губернської міліції і розшуку Олійник доповідав начальнику міліції і розшуку республіки про заходи, вжиті для централізованого утримання міліції і розшуку на місцях. Для регулювання в губернському масштабі видач утримання працівникам міліції укладався губернський колективний договір. До цього часу оклади утримання працівників міліції і розшуку, що перебували на однакових посадах, дуже різнилися. Причиною тому було віднесення утримання міліції і розшуку до губернського, окружного, міського або районного бюджетів. З тієї ж причини невчасно виплачувалася зарплата й інші види забезпечення [24, арк. 435].

Введений у 1922 р. порядок грошової винагороди за ефективну роботу з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю передбачав можливість преміювання працівника в розмірі до шести місячних окладів на рівні республіки, до трьох місячних окладів – на рівні губернії, місячного – на рівні повіту.

За особливо тяжкі та небезпечні умови роботи працівникам карного розшуку була введена 50 % доплата до окладу. Приналежність до профспілки (із 1923 р.) дозволяла позитивно вирішувати питання про грошову компенсацію стрійовому складу міліції й карного розшуку за роботу в нічний час, вихідні і святкові дні. Іншими словами, був установлений порядок, відповідно до якого всі пільги, доплати, заохочення адресувалися насамперед працівникам, безпосередньо зайнятим охороною громадського порядку і боротьбою зі злочинністю («головним» службам).

Правила преміювання працівників міліції за розкриття злочинів викладалися в інструкції НКВС «Про преміювання працівників карного розшуку»,

оголошеної в наказі Головного управління міліції за № 311 від 29 червня 1923 р. Працівники міліції, що розкрили злочин самостійно або разом з агентами карного розшуку, якщо допомога міліції була визнана істотною, одержували винагороду відповідно до таких положень: а) 60 % видавалося працівникам міліції, що розкрили злочин безпосередньо, знайшли майно і винних; б) 40 % відчислялося на видачу окремих грошових винагород працівникам міліції за розкриття немайнових злочинів, з яких не здійснювалось відсоткове відрахування за відсутністю майнових цінностей.

23 жовтня 1925 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила: Постанову від 17 жовтня 1922 р. «Про преміювання працівників карного розшуку УСРР» – скасувати [25, с. 650].

Важливим заходом для забезпечення гідного грошового забезпечення працівників міліції стало прийняття Постанови ЦВК СРСР «Про скасування стягнення державного прибуткового податку з заробітної плати міліціонерів» від 10 вересня 1924 р., згідно з якою скасовувався вказаний податок [7, с. 22]. Норми цього законодавчого акта поширювалися і на працівників міліції УСРР.

Протягом наступних років законодавчими актами встановлювалося преміювання працівників міліції за розкриття або виявлення того чи іншого злочину або правопорушення. Наприклад, у 1923 р. встановлено преміювання за розкриття злочинів, пов'язаних із виготовленням та продажем спиртних напоїв [7, с. 23]. Наступного 1924 р. було запроваджено преміювання особового складу міліції та карного розшуку за виявлення самовільної порубки лісу та незаконного користування лісовими угіддями. Фонд преміювання передбачалося створити за рахунок сум, стягнутих штрафів з порушників відповідного законодавства.

Однак, система преміювання працівників міліції за розкриття лише певних видів злочинів мала і свої недоліки. Помічник начальника міліції республіки в циркулярному листі від 24 лютого 1925 р. вказував, що працівники карного розшуку намагаються розкрити саме ті злочини, щодо яких передбачено преміювання, а інші – в останню чергу [15, с. 68].

Проте, наявність спеціальної системи преміювання, безумовно, сприяла якісному виконанню працівниками міліції своїх обов'язків.

Форми речового забезпечення українських міліціонерів змінювалися протягом 1920-х років декілька разів. Вперше вони були встановлені у січні 1920 р. відомчими нормативно-правовими актами уповноваженого Головного управління міліції НКВС РСФРР при Всеукраїнському революційному комітеті [9, арк. 102]. Згодом було видано новий наказ № 19 Головного управління міліції НКВС УСРР «Про встановлення форми одягу та знаків розрізнення для міліції УСРР» від 17 вересня 1921 р. [15, с. 173]. Норми забезпечення працівників міліції спеціальним одягом додавалися до Зразкового колективного договору між уповноваженим Спілки адміністративно-радянських службовців СРСР на Україні та управлінням міліції НКВС УСРР від 25 березня 1924 р. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про форму одягу, знаряддяння, озброєння та інше

речове постачання працівників міліції та розшуку УСРР» від 26 жовтня 1925 р. встановила новий порядок відповідного забезпечення міліціонерів [27, с. 164]. Вказаний нормативно-правовий акт залишився чинним до кінця 20-х років ХХ ст.

*«Принимая во внимание, некомплект обмундирования в 1924/25 году был 33 %, а в 1925/26 году стал 20 %, некомплект обуви был 55 %, стал 16 % при чём самый некомплект в настоящее время имеет временный характер, ибо проходит только от некоторой задержки в получении округами вещевого довольствия, признать, что снабжение вещевым довольствием милиции значительно улучшилось, при чём она в целом одета в единообразную установленную центром форму. Отмечая, что такому улучшению вещевого довольствия в известной степени централизованное снабжение которое охватило на 70 % потребность милиции УССР признать желательным создание украинского Заготхоза, который должен находится под непосредственным влиянием НКВД УССР» [26, арк. 4].*

Таким чином, у 1920-х роках склалася система грошового, речового та продовольчого утримання службовців міліції. Зауважимо, що надання продовольчого пайку міліціонерам було скасоване у 1923 р. При цьому на початку 1920-х років провідною була тенденція до зрівняння працівників міліції з військовослужбовцями в порядку продовольчого та речового забезпечення. У 1924 р. працівники міліції були звільнені від сплати прибуткового податку із заробітної плати громадян. У 1926 р. законодавчо закріплюється система надбавок за виконання роботи вночі, понадурочної роботи, роботи у дні свят та відпочинку, а також роботи, небезпечної для життя та здоров'я. У 1930 р. запроваджено набавку за вислугу років. Складається система преміювання працівників міліції. Надання працівникам міліції відпусток на початку 1920-х років повинно було регулюватися нормами Кодексу законів про працю РСФРР 1918 р. Водночас, за умов проведення політики військового комунізму, керівництвом міліції заборонило надавати відпустки службовцям міліції, окрім виключних випадків, про що було видано наказ № 6 Головного управління міліції НКВС УСРР від 7 липня 1920 р. Тривалість відпустки не повинна була перевищувати 2 тижні [15, с. 189].

Водночас, з 1923 р. такі обмеження при наданні відпусток були скасовані. Норми § 30 Договору посилалися на КЗпП УСРР 1922 р. і встановлювали право на відпустку тривалістю два тижні для тих працівників міліції, які прослужили п'ять з половиною місяців. Відпустка повинна була надаватися в період між квітнем та листопадом [15, с.194]. Згідно з п. 53 Положення про робітничо-селянську міліцію

УСРР від 10 листопада 1926 р. всі службовці міліції мали право на відпустки згідно з чинними законами про працю. Було передбачено надання позачергових відпусток у разі смерті або небезпечної хвороби близьких родичів, у разі зруйнування житла, через нещасні випадки та з інших обставин [28, с. 32].

Надання медичної допомоги службовцям міліції було передбачено наказом Народного комісара охорони здоров'я УСРР «Про обслуговування міліції органами Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР» від 10 жовтня 1921 р. Згідно з названим документом, надання медичного забезпечення міліціонерам покладалося на санітарні підрозділи, підпорядковані військовому командуванню України та Криму [15, с. 175]. Інший порядок надання медичної допомоги працівникам міліції було встановлено наказом НКВС та НКЗ УСРР «Про медичне обслуговування міліції УСРР» від 6 квітня 1922 р. Названий нормативно-правовий акт передбачав покладення на місцеві органи Наркомату охорони здоров'я УСРР обов'язку щодо надання медичних послуг працівникам міліції та членам їх родин у першочерговому порядку.

При скороченні штатів наказувалося витримувати лінію на збереження, по можливості, штатів оперативно-стройового складу і на скорочення переважно канцелярського та адміністративно-господарського персоналу. Загальною була вимога звільнювати з рядів міліції всіх осіб, що не відповідали установленим вимогам, у першу чергу неблагонадійних у політичному відношенні, малих на увазі і колишні службовці поліції. Але здійснити накреслені заходи для поліпшення якісного складу кадрів не вдалося, тому що до цього часу не було створено скільки-небудь чіткої системи добору кадрів, їх перевірки і навчання, ще тільки створювалося елементарне діловодство в роботі з кадрами, а також і тому, що «вербування свіжих сил» надзвичайно затруднювалось з причини низького рівня матеріального забезпечення працівників міліції в порівнянні з іншими категоріями зайнятого населення.

Таким чином, протягом першої половини 20-х років ХХ ст. умови матеріального та соціального забезпечення працівників міліції декілька разів зазнавали суттєвих змін. Не дивлячись на те, гостро відчувалися проблеми матеріальної бази, грошового утримання, профпідготовки міліції, плінність кадрів. Достатньо часто умови забезпечення встановлювалися на підставі КЗпП УСРР 1922 р. Однак, наприкінці 20-х років ХХ ст. службовцям міліції були надані ті гарантії соціального забезпечення та соціального захисту, які були встановлені для працівників Державного політичного управління УСРР.

## **ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА**

1. Мулукаєв Р. С. Про співробітництво радянських республік у будівництві робітничо-селянської міліції / Р. С. Мулукаєв // Радянське право. – 1982. – № 11. – С. 63–67.
2. Мулукаєв Р. С. Из истории строительства рабоче-крестьянской милиции в советских республиках (1918-1924 гг.) / Р. С. Мулукаєв // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1973. – № 4. – С. 82–90.
3. Воробейкова Т. У. Советская милиция в годы борьбы за социалистическую реконструкцию народного хозяйства (1926-1934 гг.) / Т. У. Воробейкова // Труды Высшей Школы МВД СССР. – 1977. – Вып. 11. – С. 40–49.

4. Власенко С. И. Правоохранительные органы Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / С. И. Власенко. – Харьков, 1987. – 28 с.
5. Олійник О. І. НКВС України (1917-1941 рр.): структура, функції, діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень» / О. І. Олійник. – Харків : Вид-во НУВС, 2000. – 19 с.
6. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930-х роках : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень» / І. Д. Коцан. – Харків : Вид-во НУВС, 2003. – 20 с.
7. Михайленко П. П. НКВС УСРР: формування та організаційно-правові засади діяльності у період до створення СРСР (кінець 1917-1922 рр.) / П. П. Михайленко, В. А. Довбня // Міліція України. – 2005. – № 3. – С. 22–23.
8. Михайленко П. П. Міліція України радянського періоду (1923-1940 рр.) / П. П. Михайленко, Т. Л. Кальченко // Міліція України. – 2003. – № 9. – С. 18–19.
9. Звіт НКВС УСРР про власну діяльність за 1920 р. – ДА МВС України, ф. 62, оп. 1, спр. 9. – Арк. 98–102.
10. Наказ № 4 Головного управління міліції НКВС УСРР щодо додаткової оплати працівникам міліції від 23 червня 1920 р. – ЦДАВОВУ, ф. 6, оп. 1, спр. 13. – Арк. 3.
11. Наказ Головного управління міліції НКВС РСФРР щодо додаткової оплати працівникам міліції від 2 квітня 1920 р. – ЦДАВОВУ, ф. 6, оп. 1, спр. 13. – Арк. 1–3.
12. Про норми заробітної плати для робітників і службовців УСРР: Постанова Всеукраїнського революційного комітету від 18 лютого 1920 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету. – 1920. – № 3. – 32 с.
13. Про затвердження «Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР»: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 14 вересня 1920 р. // Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України. – 1921. – № 2. – 70 с.
14. Про прийняття на державні кошти постачання та продовольства міліціонерів та командного складу робітничо-селянської міліції: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 1 жовтня 1920 р. – ЦДАВОВУ, ф. 6, оп. 1, спр. 17. – Арк. 42.
15. Про положення і постачання міліції: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 5 квітня 1921 р. // Михайленко П. П. Історія міліції України в документах і матеріалах (1917-1953 рр.) : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1999. – Т. 1: 1917-1925 рр. – 368 с.
16. Про залізничну і водну міліцію УСРР: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 5 липня 1921 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1921. – № 13. – 352 с.
17. Про матеріальне забезпечення міліції: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 19 грудня 1922 р. // Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України. – 1922. – № 38. – 786 с.
18. Наказ № 3 Головного управління міліції НКВС УСРР від 30 квітня 1922 р. – ЦДАВОВУ, ф. 5, оп. 1, спр. 992. – Арк. 95.
19. Наказ № 667 Головного управління міліції НКВС УСРР щодо оплати праці викладацького складу шкіл міліції від 1 грудня 1922 р. – Держархів Харківської обл. (далі – ДАХО), ф. Р-563, оп. 4, спр. 22. – Арк. 3.
20. Про віднесення витрат на утримання міліції на місцеві кошти: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 12 січня 1923 р. // Михайленко П. П. Історія міліції України в документах і матеріалах (1917-1953 рр.) : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1999. – Т. 1: 1917-1925 рр. – 368 с.
21. Наказ № 506 Головного управління міліції НКВС УСРР щодо віднесення посад працівників міліції до того або іншого розряду за сімнадцятирозрядною тарифною сіткою від 31 жовтня 1922 р. – ЦДАВОВУ, ф. 5, оп. 1, спр. 992. – Арк. 218.
22. Тимченко А. П. Правовые основы организации и деятельности милиции Украины в 1917-1941 гг. : [учеб. пособ.]. – Луганск : РИОЛИВД, 1998. – 86 с.
23. Петров Г. И. Советское административное право. Часть общая : [учебник] / Г. И. Петров. – Л., 1960. – 268 с.
24. ДАХО, ф. Р-563, оп. 2, спр. 2. – Арк. 435.
25. Про забезпечення родин працівників та службовців у випадку смерті годувальника: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 6 травня 1921 р. // Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України. – 1921. – № 9. – 860 с.
26. ЦДАВО, ф. Р-5, оп. 2, спр. 2326. – Арк. 4.
27. Про форму одягу, зняття, озброєння та інше речове забезпечення міліції УСРР : Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 26 жовтня 1925 р. // Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України. – 1925. – № 8. – 474 с.
28. Іванов В. Матеріальне забезпечення працівника міліції / В. Іванов. – Харків : Юридичне вид-во НКЮ УСРР, 1930. – 48 с.
29. Про пільги та переваги особам, що перебувають на службі у міліції й кримінальному розшуку УСРР : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР від 30 січня 1926 р. // Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України. – 1926. – № 3. – 33 с.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили;  
 Пронь С. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.